

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 34
Journal of the Institute of Art History, Zagreb

Vladimir Marković

Bauerova 17, Zagreb

Prijedlog za Vincenza Scamozzia – projekt za dogradnju splitske katedrale

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 17. 9. 2010. – Prihvaćen 22. 10. 2010.

UDK: 726.6(497.5 Split)
72 Scamozzi, V.

Sažetak

Scamozziov crtež presjeka crkve s rotandom, za koji se smatra da bi mogao biti pripremljeni projekt za venecijansku crkvu Santa Maria Celeste, autor povezuje s izgradnjom kora splitske katedrale.

Ključne riječi: *Arhitektura, Vincenzo Scamozzi, Dioklecijanov mauzolej, kor, katedrala u Splitu*

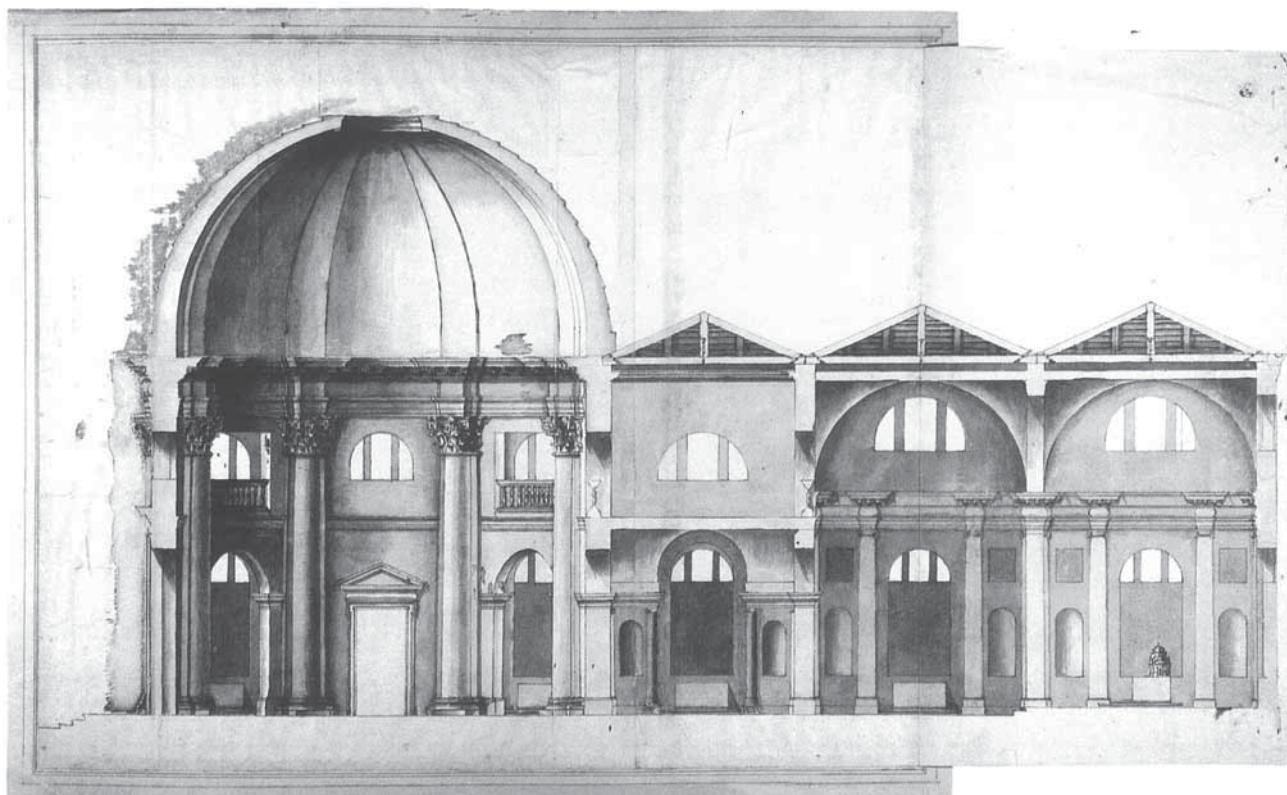
Ujesen 2003. i prvih mjeseci 2004. održana je u Vicenzi izložba Vincenza Scamozzia (1548.–1616.), najznačajnijeg venecijanskog arhitekta na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Njegov traktat »L'Idée dell'architettura Universale«, objavljen 1615. godine, s razlogom se može smatrati »baštinom talijanske kasne renesanse namijenjene cijeloj Europi«.¹

Na izložbi u Vicenzi uglavnom su bili predstavljeni grafički prikazi Scamozziovih građevina i njegovi projekti. Autori izložbe ističu crtež koji prikazuje »Uzdužni presjek crkve s rotandom (*la Celestia?*)«,² smatrajući ga jednim od najljepših u Scamozziovu opusu. Na crtežu je prikazana rotunda poligonalnog tijela s unutrašnjim prostorom kružne osnove i dijagonalno postavljenim velikim nišama. Nadsvođena je kupolom koja u vrhu ima rasvjetni okulus. Nasuprot ulazu začelni je zid rotunde probijen otvorom jednako visokim i lučno završenim kao i niše, a kroz taj se otvor pristupa u uzdužni dio crkve. Prva prostorija uzdužnog dijela je niska i potom slijede dva znatno viša traveja. Iznad prostorije nalazi se kor, stropno zaključen te otvoren prema travejima i prostoru rotunde s dva jednaka lučna otvora ograđena balustradom. Oba traveja koja slijede nakon prostorije s korom nadsvođena su križno bačvastim svodom i odvojena jakom pojasnicom. Drugi travej povišen je s dvije stube, jer je to prostor svetišta s oltarnom menzom u sredini. Oltari su također ucrtani i uz bočne zidove prvog traveja. Nalaze se također i u rotondi, u velikim dijagonalno postavljenim nišama.³

Prema mišljenju autora Scamozziov crtež presjeka opisani presjek mogao bi biti jedan od pripremljenih projekata za crkvu Santa Maria Celeste, koju su dale graditi cistercijske redovnice na-

kon što im je crkva stradala u požaru Arsenala 1569. godine. S izgradnjom se započelo 1582. godine prema Scamozziovu projektu. Na zahtjev redovnica radovi se prekidaju 1604. godine.⁴ Potom se gradi nova crkva, no i ta je uklonjena 1900-te, tako da je za izgled Scamozziovu nedovršene i porušene crkve jedini izvor opis koji donosi Stringa 1604. godine u obnovljenom i dopunjenom izdanju Sansovinove »Venetia città nobilissima...«.⁵

Scamozziov crtež koji prikazuje uzdužni presjek crkve s rotandom ne podudara se sa Stringinim opisom, po kojem se iz predvorja, iznad kojeg je kor za redovnice, pristupa u rotundu. Stoga se i smatra da bi crtež mogao biti samo jedan od pripremljenih projekata za njezinu izgradnju. Pretpostavku da crtež prikazuje venecijansku crkvu Santa Maria Celeste autori kataloga komentiraju sa sljedećim oprezom: »Kružna dvorana s glavnim ulazom ima funkciju predvorja i može se reći da je posve neovisna, ona je emfaza koja se može teško opravdati tradicionalnim liturgijskim funkcijama. Bliskost s rimskim modelima toliko je radikalna da je, kao kod Rocca Pisane, na kupoli otvoren okulus umjesto lanterne. Radi se stoga o svim svojstvima autonomnog prostora, sablasno suvišnog i gotovo heretičnog u odnosu na propisane religijske kanone i on nije povezan sa sljedećim, koji je 'tradicionalan' i usuglašen s redovničkim potrebama. (...) U Celesti (na Scamozziovu prikazu crkve s rotandom) različiti prostori nisu međusobno povezani, nego su štoviše postavljeni kao autonomni ambijenti.«⁶ Moramo također primijetiti i to da je posve iznimna postava kupolom nadsvođene rotunde ispred izduženog dijela crkve. Takav njezin položaj u suprotnosti

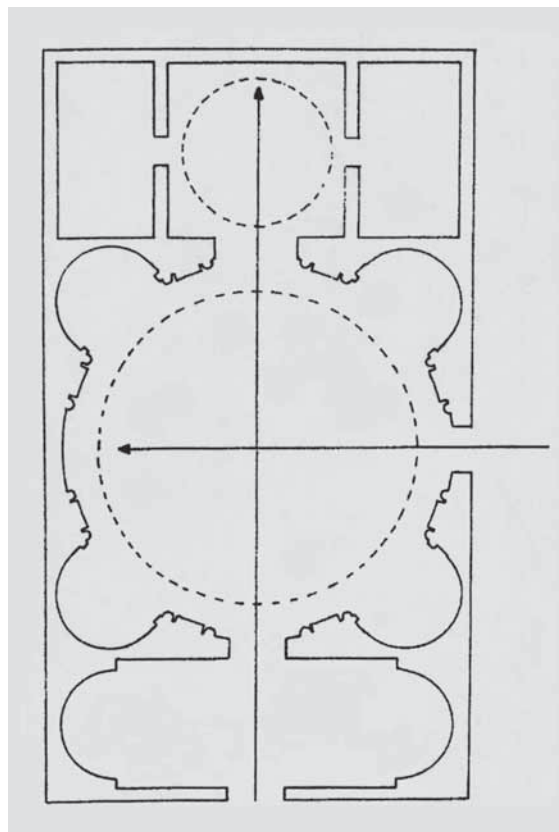

Vincenzo Scamozzi, Uzdužni presjek Dioklecijanovog mauzoleja – broda splitske katedrale (?) s projektom prigradnje kora, Chatsworth, The Duke of Devonshire and the Trustees of the Chatsworth Settlement, Devonshire Collections, Drawings vol. XXXV, 63.

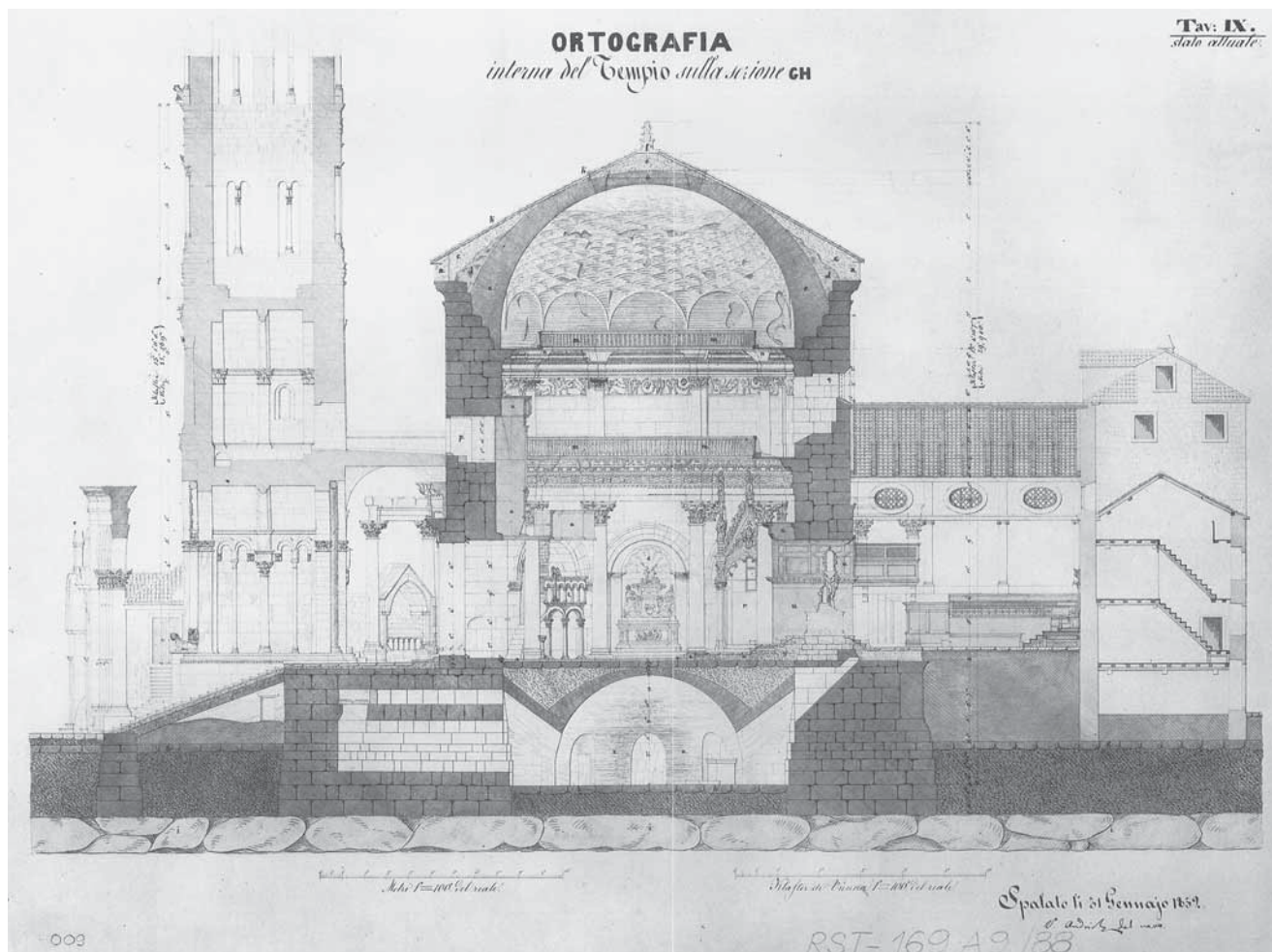
Vincenzo Scamozzi, Longitudinal cross section of Diocletian's mausoleum – nave of the Split cathedral (?) with the plan for adding a choir, Chatsworth, The Duke of Devonshire and the Trustees of the Chatsworth Settlement, Devonshire Collections, Drawings vol. XXXV, 63

je s normama korištenim u sakralnoj arhitekturi renesanse, gdje se kod povezivanja uzdužnih i centralnih prostornih oblika kupolom zaključuje prostorni slijed iznad ili neposredno ispred glavnog oltara crkve. Kružni oblik i kupolu kao konceptualnu predodžbu kršćanskog kozmosa i božjeg bića obrazlažu i djela renesansnih teoretičara arhitekture, a upravo je Andrea Palladio, Scamozziev učitelj i uzor, simboliku kruga u sakralnoj arhitekturi najradikalnije formulirao.

Obrnuta postava centralnog i uzdužnog dijela crkve na Scamozzievu crtežu izvjesno je bila određena prostornim uvjetima u kojima je već izgrađenoj rotondi trebalo prigraditi uzdužni dio. Na to da je rotonda prethodila zadatku prigradnje longitudinalnog broda upućuje i njihova povezanost uskim prolazom, formatom jednakim ulazu u samu rotundu. Da je rotonda projektirana istodobno s brodom, sigurno bi bila postavljena iza uzdužnog broda te bi bila s njime povezana širim otvorom.

Rekonstrukcija tlocrta Scamozzieve crkve Santa Maria Celeste u Veneciji na temelju Stringinog opisa iz 1604. godine. (objavljena u: studiji Giovannina Battiste Glerije *Il progetto scamozziano per la chiesa della Celestia a Venezia*, *Ricerche di Storia dell'arte* 21 (1983), 99)
Reconstruction of the ground plan of Scamozzi's church of Santa Maria Celeste in Venice, based on Stringa's description from 1604

Vicko Andrić, Uzdužni presjek splitske katedrale, 1852.

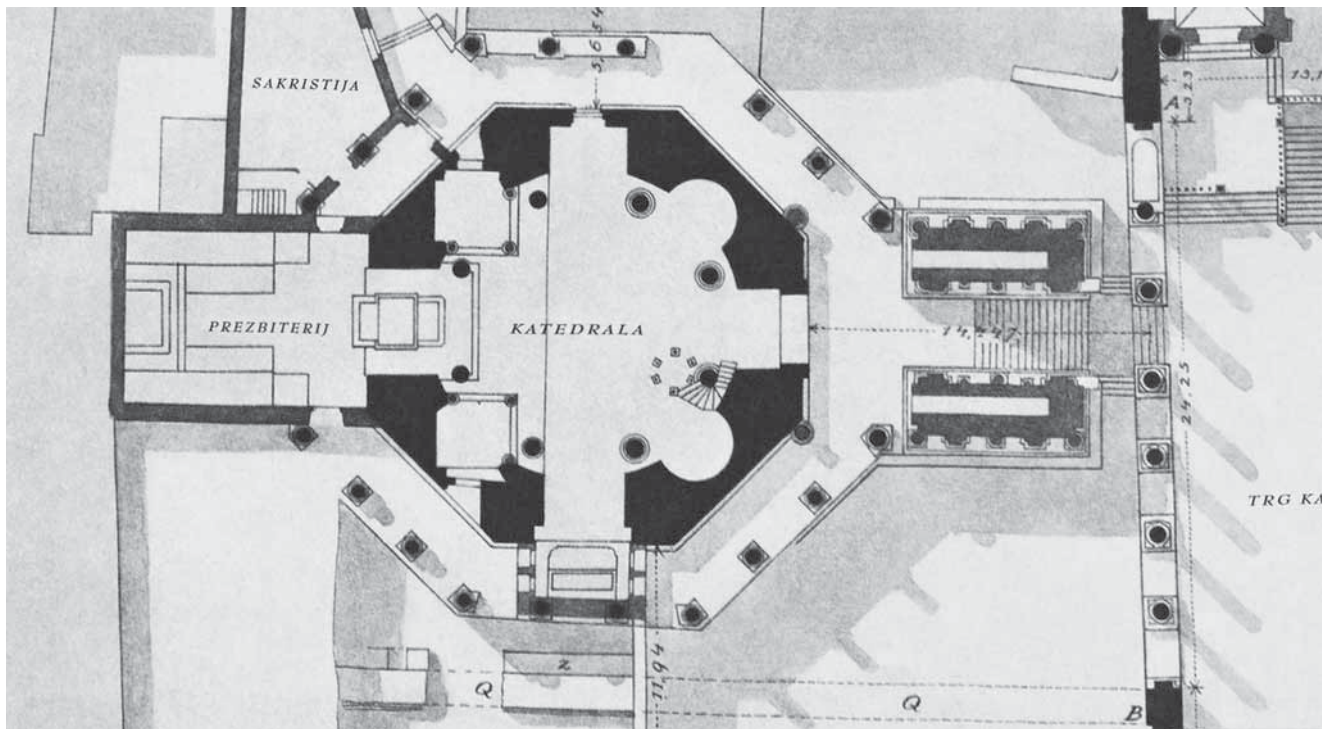
Vicko Andrić, *Longitudinal section of the Split cathedral*, 1852

Upravo u takvim uvjetima, u kojima je velikoj rotondi prigradnja uzdužna prostorna ćelija, ostvarena je u Splitu dogradnja Dioklecijanova mauzoleja, koji je u srednjem vijeku preuređen u katedralu splitske nadbiskupije. Ispred pročelja katedrale visoki je romanički zvonik i peristil carske palače, pa se njezin prostor mogao povećati samo prigradnjom iza začelja.

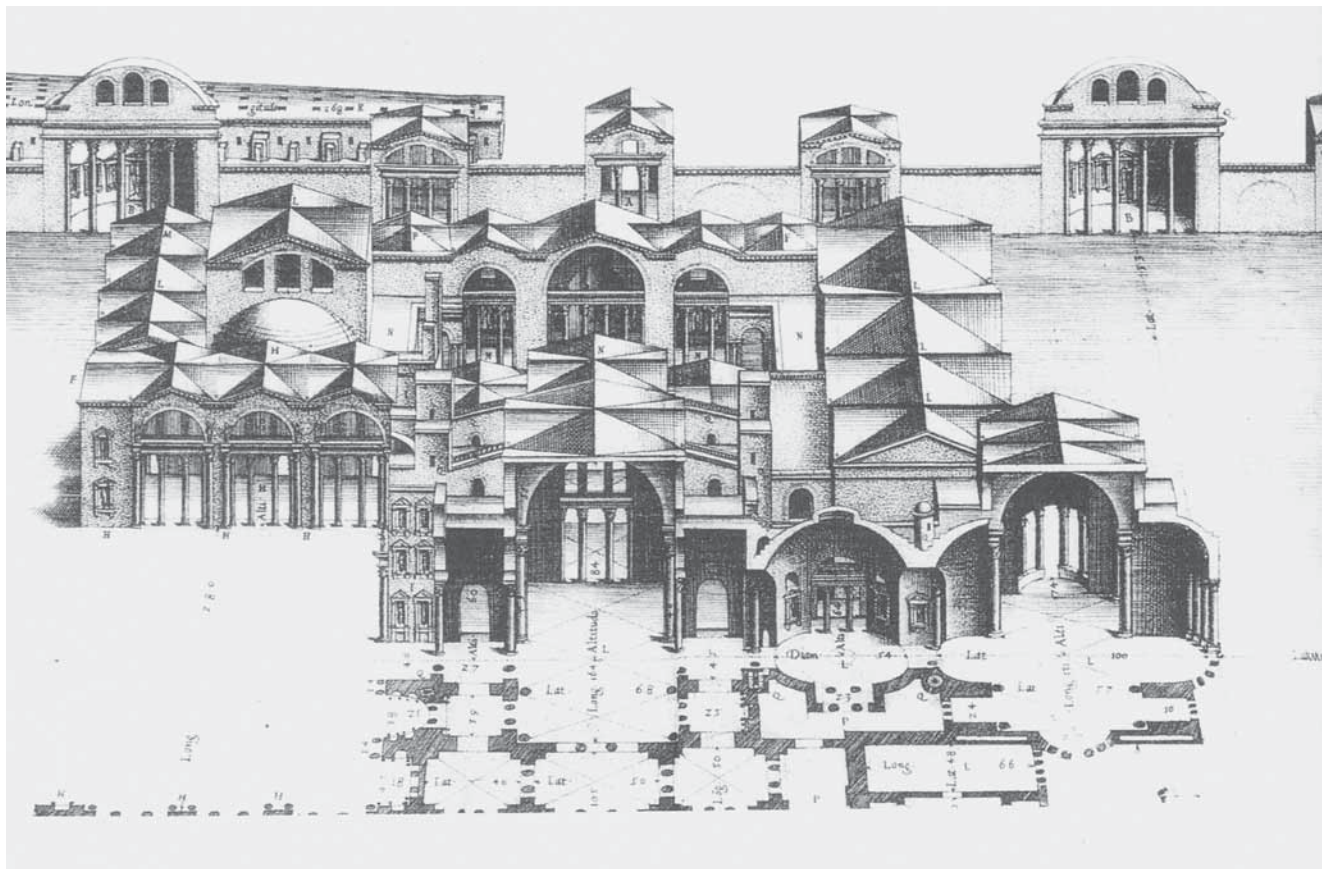
Proširenje splitske katedrale izgradnjom kora zahtijevao je već 1579. godine apostolski vizitator i veronski biskup Augustin Valier.⁷ Izgradnja kora ipak još nije smatrana nužnom 1604. godine, kada je splitski nadbiskup Marko Antun de Dominis (1602.–1616.) prilikom vizitacije splitskih crkava dvoumio o premještanju srednjovjekovnih klupa iz srednjeg dijela katedrale na drveni balkon koji treba podići iznad ulaznih vrata, ili da za njih izgradi kor iza glavnog oltara.⁸ Odluka o izgradnji kora donesena je 1608. godine, a 1615., godinu dana prije de Dominisova odlaska iz Splita, u prostoru tek dovršenog kora održan je sastanak biskupijskog kapitula, što znači da je u to vrijeme kor već bio sagrađen.⁹ Prostorija kora jednostavna je, pravokutne osnove, zaključena stropom, sa zidovima podijeljenim jonskim pilastrima i osvijetljena prozorima postavljenim iznad pilastarskog reda.¹⁰ Prozori

su polegnutog ovalnog oblika, kasnije često korišteni u dalmatinskim crkvama 17. i 18. stoljeća. Naravno, skromna arhitektura kora nema mnogo zajedničkog sa Scamozziovim crtežom crkve s rotandom, osim što se u kor pristupa kroz jednaki lučno zaključeni otvor u začelnom zidu mauzoleja. Međutim, to ne isključuje mogućnost da je i Scamozzi predložio projekt za prigradnju katedrali. Jer splitski nadbiskup de Dominis, znanstvenik, dobro je poznat u intelektualnim krugovima Venecije, pa je kao visoki predstavnik crkvene vlasti lako mogao uspostaviti kontakt i sa Scamozzиеm. Tim više jer su Dioklecijanova palača i mauzolej bili predmetom interesa onodobnih istraživača rimske antike. I sam Scamozzi je u svojim projektima često ponavljao tlocrtnu shemu rimskih građevina tipološki jednakih splitskom mauzoleju. Mogućnost da neposredno »interveniра« na takvom antičkom spomeniku ne bi ga mogla ostaviti ravnodušnim pred ponuđenim splitskim zadatkom.

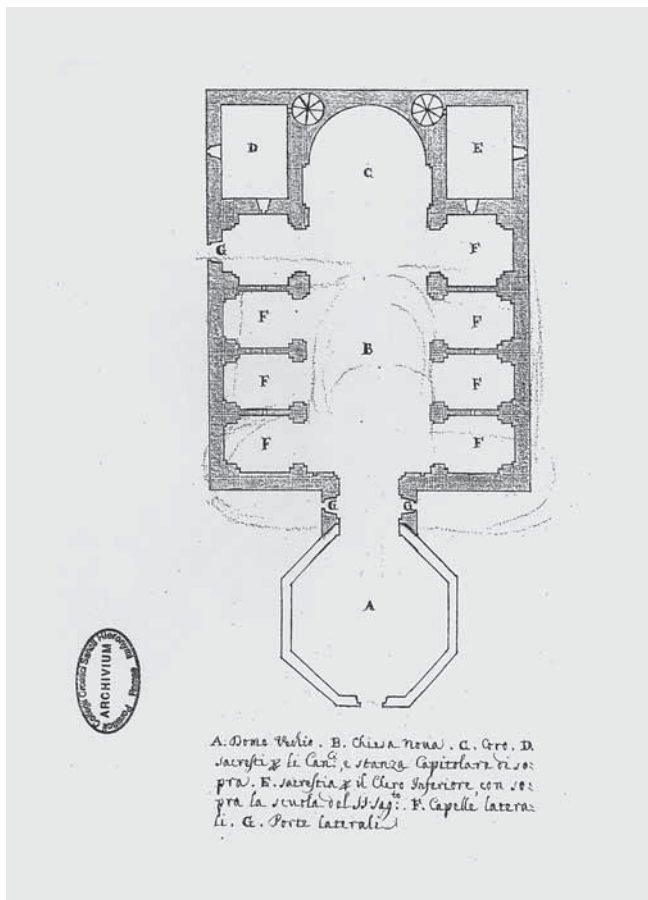
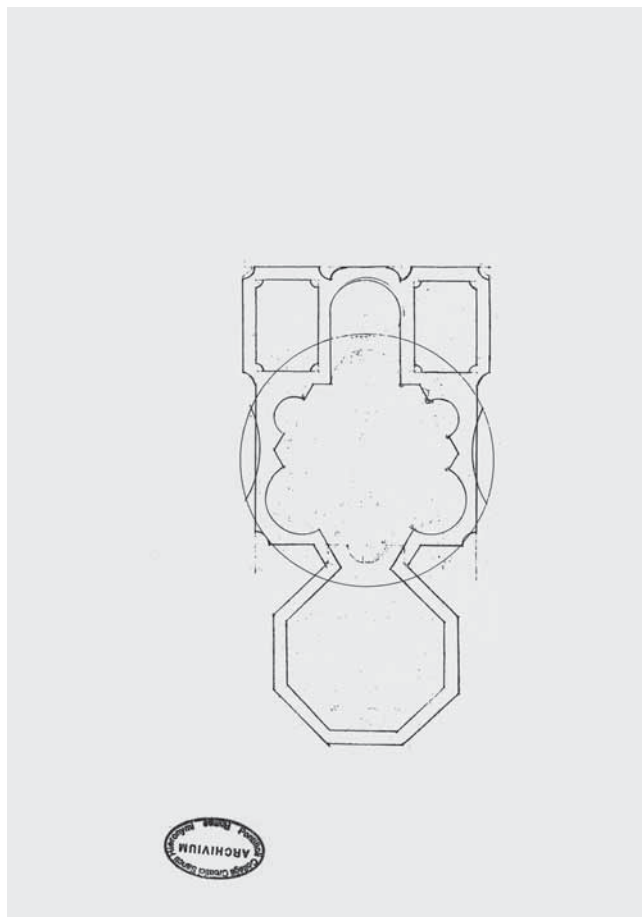
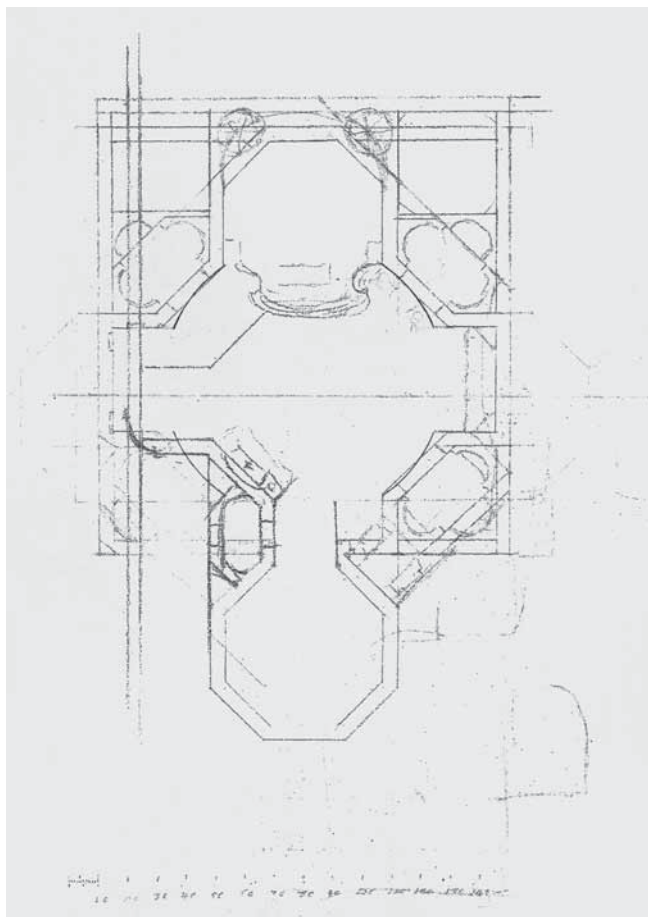
Istovjetnost Dioklecijanova mauzoleja i rotunde na Scamozziovu crtežu u tome je što im je tijelo poligonalnog oblika, a tlocrt unutrašnjeg prostora kružni, s osam uza zid postavljenih stupova. Zidne plohe između stupova su produbljene dijagonalno postavljenim polukružnim nišama.

Tlocrt splitske katedrale
Ground plan of the Split cathedral

Vicenzo Scamozzi, *Chorographia omnium partium Thermarum Dioclitiani*, 1580. (grafički prikaz Dioklecijanovih termi u Rimu), detalj
Vicenzo Scamozzi, *Chorographia omnium partium Thermarum Dioclitiani*, 1580 (depiction of the Diocletian baths in Rome), a detail

Projekti proširenja splitske katedrale, Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda svetog Jeronima, Rim (prvi projekt prigradnje ponavlja Rainaldijev projekt za crkvu S. Agnese in Agone, a drugi Borrominijevu crkvu S. Ivo)

Plans for enlarging the Split cathedral, Archive of the Pontifical Croatian Institute of St Jerome in Rome (the first plan for the annex quotes Rainaldi's plan for the church of S. Agnese in Agone, and the second Borromini's church of S. Ivo)

Da Scamozziov presjek rotunde prikazuje Dioklecijanov mauzolej, moglo bi se zaključiti i po tome što u njegovim projektima prostorija jednakog oblika nema uza zidove postavljene stupove. Zidne površine dijele otvori i niše, i samo iznimno pilastri.

Razlike između mauzoleja i na crtežu prikazane rotunde ipak su znatne. Na crtežu je uza zidove rotunde samo jedan red stupova s gređem iznad kojeg je kupola, a u mauzoleju su dva superponirana reda, oba zaključena gređem. Scamozzieva je rotonda osvijetljena polukružnim prozorima i rastvorena emporama iznad dijagonalno postavljenih niša s oltarima. Mauzolej ima polukružni prozor samo iznad portala i u vrhu kupole nema rasvjetnog okulusa.¹¹ Navedene razlike mogle bi se objasniti time što je Scamozzi raspolagao samo tlocrtnim prikazom mauzoleja pa je u tlocrtu ucrtane stupove podigao cijelom visinom zidova. I okulus, kojim je na crtežu rastvorio vrh kupole, mogao je biti posljedica nadbiskupove želje za boljom rasvjetom prostora, za što se zalagao u vizitaciji 1604. godine, ali se Scamozzi umjesto za lanternu odlučio za rješenje primjerenije antičkoj rotondi i oblikovao je okulus.

Mogao je također smatrati da kupola mauzoleja već ima rasvjetni otvor kao što su to smatrali znatno kasnije istraživači Dioklecijanove palače. Vicko Andrić, splitski arhitekt i konzervator, je 1851. godine na crtežu presjeka kupole prikazao otvor zazidan u njezinoj zidnoj masi, a isto rješenje je 1884. ponovio Rudolf Eitelberger, prethodnik Bečke škole povijesti umjetnosti.¹² Također i empore, prema mišljenju autora izložbe namijenjene muzičarima, koje Scamozzi predlaže projektom, trebale su zamijeniti drvene balkone uklonjene tek u 19. stoljeću.¹³ Na Scamozziewu crtežu vrlo su nejasno prikazani pojedini prostorni dijelovi i arhitektonski elementi rotunde. U dijagonalno postavljenim nišama oltarne su menze ucrtane kao polegnuti pravokutnici podignuti na dvije stube i iznad njih su uspravljeni pravokutnici koji, vjerojatno, označuju polje retabla. U istoj ravnini iznad njih su ucrtani termalni prozori, ali presječeni rubovima niše, kao da se nalaze u nekom ophodnom hodniku rotunde te u tom slučaju pravokutna polja retabla ustvari pripadaju zidnim površinama tog ophodnog hodnika.¹⁴ Dojam je da je rotunda ustvari maštovita kulisa, podignuta na podacima koje je sadržavao skicozno prikazani tlocrt splitskog mauzoleja. Njegovi zidovi suviše su tanki pa su u uzdužnoj i poprečnoj osovini izostavljene niše. Ali Scamozzi je raspolagao ipak sa znatno izdašnjim informacijama od onih koje su imali kasniji projektanti povećanja prostora katedrale. U njih je mauzolej krajnje shematično prikazan, kao osmerokutna prostorija omeđena još tanjom zidnom membranom bez niša i stupova.¹⁵

Da bi Scamozziew crtež crkve s rotandom mogao biti projekt za dogradnju splitske katedrale pokazuje i rješenje krovišta iznad longitudinalnog dijela. Krovište je podijelio, sukladno trodijelnosti unutrašnjeg prostora, u tri niske, četverostrane, međusobno razmaknute piramide. Isti oblik krovišta razdijeljen u jednake četverostrane niske piramide, određene veličinom prostorija iznad kojih se nalaze, Scamozzi je prikazao na grafičkom listu *Chorographia omnium partium Thermarum Dioclitiani*, dakle na prikazu rimskih termi cara Dioklecijana. Ponavljajući isti oblik krovišta na projektu za splitsku katedralu, priziva vrijeme njezine izgradnje u razdoblju rimske antike, kada je bila mauzolej cara Dioklecijana te podsjeća na druge njegove graditeljske pothvate ostvarene u Rimu.

Scamozziew projekt proširenja splitske katedrale nije ostvaren vjerojatno iz sljedećih razloga. U projektu naime arhitektonski nisu jasno obrazložene namjene prostornih dijelova, jer je rotonda istodobno i predvorje i brod crkve. S uzdužnim je brodom povezuje niska i uska prostorija smještena ispod kora, pa je onemogućeno zajedništvo vjernika prilikom svećanih crkvenih obreda. U tom pogledu je prikladnije ostvareno rješenje s postavom kora iza glavnog oltara, kako je u to vrijeme, nakon koncila u Trentu, bilo i uobičajeno.¹⁶ Odustajanje od Scamozziewa projekta sigurno su potaknule i krizne ekonomske i socijalne prilike nakon kuge koja je 1608. godine pokosila četiri petine stanovnika grada i njegove okolice.¹⁷ Izgradnja skromnog kora bila je primjerenija mogućnostima onodobnog Splitske.

Bilješke

1 JULIUS SCHLOSSER MAGNINO, *La letteratura artistica, Manuale delle fonti della storia dell' arte moderna*, Firenze, 1977., 417.

2 *Vincenzo Scamozzi architettura è scienza, 1548–1616*, kat. izl., Marsilio editori (eds. Franco Barbieri – Guido Beltramini), Museo Palladio, Palazzo Barbaran da Porto, Vicenza, 7 September 2003 – 11 January 2004, kat. jedinice 16., 16a., 16b., 237–241.

3 Opširan opis crteža *Sezione longitudinale di una chiesa con rotonda (Celestia?)* donosi u katalogu izložbe Valeria Cafà, autorica kataloške jedinice 16b. Budući da je namjera pokušati pokazati da se crtež odnosi na dogradnju splitske katedrale, u njegovu ćemo opisu izostaviti sve pojedinosti koje u tome pogledu nisu od važnosti i ne protuslove spomenutoj namjeri.

4 *Vincenzo Scamozzi...* (bilj. 2), 237–239, kat. jed. 16. (Giovanni Battista Gleria – Valeria Casali, *La chiesa della Celestia a Venezia*).

5 FRANCESCO SANSOVINO, *Venetia città nobilissima et singolare descritta già in XIII libri da M. Francesco Sansovino et hora con molta diligenza corretta, emendata, e più d'un terzo di cose nuove ampliata dal M. R. D. Giovanni Stringa, con sette tavole copiosissime*, Venetia, Salicato, 1604. – Stringin opis Scamozziewe crkve objavljen je i u katalogu izložbe, kataloška jedinica 16a., 239.

6 *Vincenzo Scamozzi...* (bilj. 2), 237–238, kat. jed. 16. (Giovanni Battista Gleria – Valeria Casali, *La chiesa della Celestia a Venezia*).

7 Vatikanski arhiv, Congr. Vescovie Regolari, visita Ap., 80, fc. 25v–26r. Prijepis teksta vizitacije donosi već Farlatti u *Illyrici sacri tomus tertius*, Venecija, 1765., 446–447. Podatke iz teksta vizitacije kasnije citiraju mnogi autori.

8 CVITO FISKOVIĆ, Marko Antun de Dominis i naša likovna baština, u: *Encyclopedia Moderna*, 5–6 (1967.), 130.

- 9
IVAN OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975., 124–125.
- 10
GORAN NIKŠIĆ, Kor splitske katedrale, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 40 (2003.–2004.), 263–302.
- 11
GORAN NIKŠIĆ, Svjetlo u katedrali sv. Duje u Splitu, u: *Kulturna baština*, 28–29 (1997.), 37–48.
- 12
DUŠKO KEČKEMET, Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793–1866, Split, 1993., tb. IX. Andrićevo je mišljenje prihvatio i RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG, Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku, Zagreb, 2009., 167.
- 13
Vicko Andrić ih je prikazao 1851. godine na presjeku mauzoleja (vidjeti u: DUŠKO KEČKEMET, Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793–1866, Split, 1993, tb IX.).
- 14
Na teškoće tumačenja pojedinih dijelova Scamozzиеva crteža upozorava se i u katalogu njegove izložbe. Vidi: *Vincenzo Scamozzi...* (bilj. 2.), 237–238, 239–240.
- 15
RADOSLAV TOMIĆ, Proširenje splitske katedrale između nadbiskupskih želja, duždeva odobrenja i rimskih projekata, u: *Sic Ars deprenditur Arte*, Zbornik u čast Vladimira Markovića, (ur.) Milan Pelc, Sanja Cvetnić, Daniel Premerl, Zagreb, 2009., 517–528.
- 16
Također bi i projektom predviđeno otvaranje empora u rotondi bilo vrlo teško provesti s obzirom na debljinu njezinih zidova.
- 17
Navedene podatke donosi: GORAN NIKŠIĆ (bilj. 10.), 265–266. U članku citira Julija Bajamontija (*Memorie dela citta di Spalato in Dalmazia*, 1797. i *Memorie della peste che regne in Dalmazia anni 1783–1784*), koji prenosi podatak iz rukopisa Marka Antuna de Dominisa (*Relatio status ecclesie spalatensis* iz 1612. godine) o kugi 1608. godine.

Summary

Vladimir Marković

Proposal for Vincenzo Scamozzi – Project for the Enlargement of the Split Cathedral

Construction of the Venetian church of Santa Maria Celeste began in 1582, according to the plan of Vincenzo Scamozzi (1548-1616). In 1604, the construction works were interrupted and a new church was built according to the plan of an unknown architect, only to be demolished in 1900. The only preserved testimony of Scamozzi's church is a description by Giovanni Stringa, which he included in 1604 into the revised and extended edition of Sansovino's *Venetia città nobilissima...* Even though Scamozzi's drawing of the cross section with a rotunda (Chatsworth, Devonshire Collection, Drawings, vol. XXXV, 63) is significantly different from Stringa's description, it is believed that it might be the sketch that preceded the plan according to which the construction works began. In the catalogue of Scamozzi's exhibition, which took place in Vicenza in 2003/2004, the same suggestion was made, albeit with significant objections. The suggested attribution of the drawing was taken with suspicion mostly because of the fact that the domed rotunda was placed in front of the longitudinal nave, as a sort of preamble, yet furnished with altars, as well as the fact that the two sections of the church were not very well connected. Both circumstances indicate that the rotunda must have been an older construction that was now to obtain a longitudinal annex, and that the spatial conditions made it possible to construct the annex

only at the rear end. Since it was precisely the way in which Diocletian's mausoleum was also enlarged (in the medieval period, it was adapted into a cathedral), the author argues that Scamozzi's drawing might represent an unrealized plan for building a choir for the Split cathedral. This hypothesis is additionally supported by the solution of the roof above the longitudinal annex. In accordance with the tripartite division of the interior, the architect divided the roof into three low, four-sided pyramids, with some distance between them. One finds the same roof form in Scamozzi's drawing of Diocletian baths in Rome and it is probable that, by quoting it in his plan for the cathedral, he sought to connect the emperor's architectural enterprises in Rome and Split. The differences between Scamozzi's drawing and Diocletian's mausoleum result from the architect's limited knowledge of its actual appearance, since he probably only had a sketch of its ground plan at his disposal, as it was the case with the later, likewise unrealized proposals for its enlargement.

The decision from 1608 to add an architecturally far more modest choir was put in practice in 1615.

Keywords: Architecture, Vincenzo Scamozzi, Diocletian's mausoleum, choir, the Cathedral of Split